

NONNY

VOORWOORD

21 november 1944 – mei 1945
Dit was mijn eenzaamste periode

Lieve kinderen en kleinkinderen,

Zoals jullie weten, sta ik altijd open voor nieuwe, frisse ideeën en mensen. Ik hou van uitbundigheden en lachen, geniet van de natuur, omring me graag met jullie en met fijne vrienden. Kort gezegd, ik maak wat van het leven.

Er was echter een periode in mijn leven die zo naar was, dat ik me daarvoor afgesloten heb. Kennelijk kan dat zonder dat je naaste omgeving er ooit iets van merkt. Ik voelde er weinig voor om situaties op te rakelen die ik zo onbegrijpelijk en wreed vond. Het was als een boze droom, en het lijkt soms alsof het niet meer over te brengen is. Ik wil jullie niet belasten met de droeve en onmenselijke dingen die mensen elkaar aandoen.

Maar helaas gebeurt dit nog steeds. Overal in de wereld. We mogen ons nooit verlagen om aan zulke praktijken mee te doen. Daarom wil ik alsnog mijn verhaal met jullie delen, hoewel ik al in de zeventig ben. Wat ik in deze periode heb meegemaakt, was niets in vergelijking met zoveel andere mensen die echt hebben geleden en ondervonden hebben wat een oorlog tot verstrekkende gevolgen heeft. Toch kreeg ik de behoefte iets mee te geven wat van belang kan zijn in jullie latere leven. Ik wil niet uit de doeken doen hoe zaken precies gegaan zijn of schrijven over de inlichtingen-

dienst Albrecht waar vooral opa Tom zich voor heeft ingezet. Dat kunnen anderen veel beter en uitgebreider dan ik ooit zou kunnen. Wat ik wel wil vertellen, is mijn persoonlijke verhaal dat – zoals jullie zullen lezen – niet alleen uit triestheid bestond. Het is een verhaal dat mij gevormd heeft, zoals meer dingen in een mensenleven dat doen.

In deze periode raakte ik plotseling alles kwijt: mijn familie, vrienden, verloofde, huis en bed. Ik kwam uit een streng, christelijk gezin. Veel moest en veel mocht niet. Toch bleek dat gezin mij een stevige basis te hebben gegeven. Thuis had ik leren vertrouwen op iets groters, iets universelers. Ik voelde me omringd door iets wat veilig aanvoelde en vertrouwde erop dat mijn leven een wending kreeg die ik nodig had.

In gevangenschap ondervond ik dat ik mezelf kon redden, ook al was ik verlaten van alles wat me lief was en werd de vrijheid steeds voor mijn neus weggekaapt. Daarnaast zocht ik steun bij medegevangenen die me lagen. Die ik vertrouwde en met wie ik ook kon lachen. Terwijl we ineens dag en nacht andermans bevelen moesten opvolgen, zochten we samen naar lichtpunten in het donker.

Ik heb geleerd dat er veel goede, lieve en eerlijke mensen zijn, mensen die veel voor anderen over hebben. Zelfs onder de bewakers. Helaas zijn er ook slechte mensen die profijt willen halen uit de ellende van anderen. Ook onder landgenoten. Laten we blijven geloven in het goede in de mensen en ons bewust zijn van de kwaadwilligheid die ook bestaat.

Bereid je voor op moeilijke tijden, lieve kinderen. Ze kunnen komen, heel onverwacht. Wees dan trouw, hoopvol en liefdevol naar je familie, vrienden, de dieren en onze planeet.

Leef gelukkig, ook in tegenspoed.

Oma Nonny
Deventer, juli 1992

IKA

juli 2013

Begraafplaats Steenbrugge, Deventer

Mijn oma Nonny is drieënnegentig geworden. Ze ligt in een houten kist, vrediger dan ik haar de laatste vijf jaar ooit heb gezien. Mijn vader schraapt zijn keel en begint.

‘Nonny’s leven begon onbekommerd. Ze groeide op in Huize Oase in Veenendaal, waar ze met haar zussen en broertje in de tuin speelde, of op het plein van de naastgelegen school. De gereformeerde Brugkerk vormde de spil van hun bestaan.’

Op een diascherm achter papa verschijnt een vergeelde foto van een kleuter met blonde staartjes. Haar mond en wipneus zijn al te herkennen. Papa neemt een slok water. ‘Ma maakte vrienden voor het leven en haar moeder Clasina was nog niet door God bezeten. Ook toen al was Nonny een lachebek met een grote fantasie en weinig schaamte.’

Er klinkt gelach in de aula; iedereen ziet de schaamteloze Nonny voor zich: gierend van het lachen, terwijl ze haar kruis bedekt met haar handen – de opvallende ringen aan haar vingers – en roept dat ze het in haar broek doet. Zo kon je haar uittekenen bij haar slijterij in Deventer, in de haven van Ibiza-stad of midden op een kruispunt waar ze net met haar knalgele Lada een verkeersbord had scheef gereden.

‘Mijn moeder gebruikte haar verbeeldingskracht om toneelstukken te bedenken, maar ook om haar zussen en vrienden voor

de gek te houden. Iets wat haar toen nog in dank werd afgenomen. De meisjes Van den Bosch kleeadden zich in nette jurken met gesteven kragen, ze hadden honden en een dienstmeisje dat dagelijks vlees serveerde. En op zondag mochten ze allemaal een zilveren munt in het kerkzakje stoppen. Deze welvaart hadden ze te danken aan haar vader Kees, die ooit als bakker was begonnen, maar floreerde als topverkoper voor Ritmeester. Hij verkocht op commissiebasis sigaren tijdens een soort tupperwareparty's voor rookwaar, die hij in zaaltjes en kroegen door het hele land organiseerde. Mannen schreven zich graag in voor deze avonden om toegang te krijgen tot een nieuw soort sigaar: de bolknak. Of voor de politiek en jenever, of een combinatie van die drie.

Tijdens een van die kroegavonden moet de naam Hitler voor het eerst zijn genoemd. Een paar jaar later viel hij ons land binnen en veranderde ook mijn ouders' leven voorgoed.'

Mijn vader neemt weer een slok water en kijkt het zaaltje rond. Hij ziet er ineens kwetsbaar uit. En verhit, zoals iedereen hier. De zon schijnt vol naar binnen.

Er zijn krap dertig mensen op oma's begrafenis: papa's broer en zus, een enkele neef en nicht, en daar een tante die geen echte tante is. Ach, en haar trouwe hulp met haar man. Ze heeft zich niet laten afschrikken door oma's scheldpartijen van de afgelopen jaren bij het binnensluipen van dementie.

Oma verschijnt op het scherm voor een vrijstaande witte villa: Huize Oase, haar ouderlijk huis. Ze heeft een kokerrok aan en een uitdagende blik in haar ogen. Ik knik papa toe, zijn verhaal gaat goed. Hij duwt zijn schouders naar achteren, veegt een zweetdruppel uit zijn bakkebaard en vervolgt de speech met wat extra volume.

'Mijn moeder was twintig jaar toen de oorlog begon. De eerste bezettingsjaren verliepen voor haar en het gezin vrij rustig in de Bijbelgordel. Ze woonde nog thuis en was bezig met haar uiterlijk en haar vriendinnen. Sinds 1939 had ze verkering met Tom van

Doorn, de oudste zoon van Barend, de eigenaar van een schoenen-speciaalzaak in de Hoofdstraat. Hun relatie was niet meteen bestendig, Tom had het al eens uitgemaakt na een met kracht aangezette wind van Ma, waar ze zelf onbedaarlijk om had moeten lachen.’

In het zaaltje klinkt weer geginnik.

‘Toch vroeg hij haar in mei 1941 ten huwelijk. Tom woonde in die tijd in Utrecht, waar hij, ondanks de oorlog, diergeneeskunde was gaan studeren en actief werd bij de gereformeerde studentenvereniging SSR.’

Er kruipt een rilling over mijn rug, ik weet dat mijn opa hier Henk de Jonge moet hebben ontmoet. Henk was geheim agent en rekruteerde rond 1943 studenten voor zijn inlichtingendienst Groep Albrecht, de verzetsgroep waarvoor mijn grootouders actief werden.

‘Vanaf de herfst van 1944 begon Nonny’s leven pas echt te veranderen. Veenendaal werd overspoeld door honderden nieuwe inwoners: evacués die hun dorpen moesten verlaten na de mislukte bevrijdingsactie Market Garden, en verdreven Duitsers uit het al bevrijde Zuid-Nederland. Eén evacué en drie Wehrmacht-soldaten trokken bij hen in. De bewegingsruimte van de familie werd beperkt en er kon niet meer openlijk gepraat worden. Ook was er steeds minder te eten. Nonny en haar oudere zussen werden er met sigaren op uit gestuurd om ze te ruilen voor aardappels en vlees bij boeren in de omgeving. Haar veel jongere zusje en broertje zaten nog op de lagere school. Hun ouders trokken steeds meer op met een klein kerkgezelschap uit de buurt.

‘Tom en Nonny waren na drie jaar nog steeds niet getrouwd. Tom vroeg de ongeduldige Nonny officieus nog eens om haar hand en ze bezegelden haar “ja” met een simpele taart van bij elkaar geronselde ingrediënten. Niet veel later zou de gouden verlovingsring onze familie levens kosten, Nonny droeg hem toen ze werd opgepakt als koerierster en zo kwamen de Duitsers uit bij de familie Van Doorn.’

Mijn vader draait zijn volgeschreven blaadje om. Dit is een moeilijk stuk. Vanaf mijn plek herken ik zijn regelmatige handschrift, alsof het uitgetypt is. Deze speech heeft hij dagen geleden geschreven en sindsdien eindeloos geoefend. Ik vraag me af hoeveel procent van het origineel nog te horen is vandaag. Ieder woord heeft hij met mijn moeder gewikt, gewogen en op feiten gecheckt.

Toen ik nog een tiener was, heeft mijn moeder de oorlogsherinneringen van haar schoonmoeder opgeschreven. Net als de rest van mijn familie had ik dat persoonlijke verslag van oma Nonny over de zes laatste maanden van de oorlog alleen vluchtig gelezen. ‘Oorlog’ riep binnen onze familie een gevoel van onbehagen op. Waar zou ik dat familieboekje hebben gelaten?

Mijn vader praat door. Hij is alweer over het onderwerp oorlog heen gestapt en vertelt over hun warme gezinsleven in Deventer. Hij is de oudste van vier, met een broer en twee zusjes. Opa was veel weg. Als veearts moest hij er ’s nachts vaak uit. Oma deed het huishouden met verve en een kleine Franse slag. Mijn vader was als jongetje graag bij haar en de dienstmeisjes in de keuken.

Pap vervolgt zijn speech met een lach over de vijftig uitbundige jaren op Ibiza. Hoe zijn ouders er in 1963 al een appartement kochten met weids uitzicht over zee. Mijn oma was er op haar gelukkigst, vaak genoeg ging ze ook zonder opa Tom. Met vriendinnen, een zus of alleen.

Zijn gezicht betreft als hij over de laatste tien jaar van oma’s leven vertelt. Een fase waarin dementie langzaam maar onomkeerbaar binnensloep. Hij staat ook liefdevol stil bij oma’s lange vriendschap met Thea Roomer. Hoe Thea op hoge leeftijd nog had kunnen giechelen met oma, de handen in elkaar verstrengeld. Elkaars liefde herkenkend, terwijl de rest van hun geheugen al grotendeels was afgebrokkeld. Behalve dat zware deel over hun gezamenlijke gevangenistijd in Apeldoorn.

Over de stormachtige relatie met opa Tom maakt papa alleen een grap. De bekende anekdote dat oma in haar woede een verf-

blik naar opa smeeet in de woonkamer. Het blik was al tollend opengegaan en de groene verf zat overal. De kamer moest opnieuw worden gestoffeerd.

Mijn gedachten dwalen af. Ik ben rozig door het vroege opstaan en de warmte. Vanmorgen was ik nog in Pisa met Casper en onze kinderen: Noor van zeven en Mees van vijf. Ze zijn nu vast gekke foto's aan het maken bij de scheve toren. Morgenochtend vlieg ik terug. Onze zomervakantie in Italië is pas net begonnen.

Ik wilde er vandaag per se bij zijn. Voor oma, voor mijn vader en voor mezelf. Dat geldt niet voor iedereen. Papa's jongste zus Marianne herdenkt haar moeder op Ibiza tijdens hun gezinsvakantie, wat ik begrijp. Het was de plek waar oma het liefste kwam. Zij houden er op dit moment een eigen ceremonie en proosten op haar leven met een gin-tonic op Cala d'Hort, haar favoriete drankje en strand.

Na het aansteken van een kaars door papa's broer Cees, staat ineens de 'tante' op. Ze is even charismatisch als oma, met dezelfde aanstekelijke lach en volgens de laatste mode gekleed. Vanuit haar hart vertelt ze welbespraakt over de zeventig jaar die ze oma heeft gekend. Over hoe zij en haar broer door mijn grootouders als hun eigen kinderen waren opgevangen toen haar vader op jonge leeftijd plotseling overleed. Decennia later had mijn oma thuis maanden voor hun moeder gezorgd toen die stervende was. Typisch oma. En typisch opa, om – zonder ook maar te overleggen – toe te zeggen dat hun vriendin haar laatste dagen in huize Van Doorn kon doorbrengen.

Tantes verhaal is het eerste in een spontaan rondje anekdotes. De volgende die opstaat is een kaarsrechte buurvrouw uit Deventer. Ze vertelt over oma's dagelijkse ochtendronkje door de tuin, rond halfzeven. Dat ze dan hoorde hoe Nonny de roodborstjes gedag zei, de waterkraan opendraaide voor haar bloemen en de kooikerhonden die om haar heen dolden tot de orde riep. Ik herinner

me de tuin goed: hoge bomen, volgens mij coniferen, en een paar beeldhouwwerken die oma gemaakt had. Naast het terras een groep vrouwen van rode klei die elkaar omarmen.

Oma's schoonzus spreekt als enige nog levende van de broers- en zussengeneratie. Lovend vertelt ze over de ouders van Nonny, de droge humor van vader Kees en de toewijding van moeder Clasina. Dat ze buiten het dorp bij een streng, haast sektarisch kerkgenootschap zat en 'soberheid' tot in de puntjes doorvoerde, verzwijgt ze. Wie binnenkwam bij huize Van den Bosch moest sieraden afdoen en zich afgemeten gedragen.

Mijn nichtje haalt herinneringen op aan het magische moment waarop je bij oma in haar slaapkamer mocht komen na haar vaste dutje na de lunch. Oma trok zich iedere middag zeker anderhalf uur terug, en je mocht naar binnen als rond drie uur een luid 'ugh' klonk. Haar kamer was nog verduisterd en voor even mochten wij als kleinkinderen bij een slaperige oma in haar warme bed kruipen. Zij vertelde dan razendsnel een maf verhaal waar ze zelf heel hard om moest lachen. Naar ons luisterde ze niet en dat was prima. Met een beetje geluk mocht je achter de kaptafel aan haar poederdons zitten. De kaptafel die nu bij mij thuis staat. Ik ruik de droogzoete geur, vermengd met de zware stoflucht van de gordijnen en het hoogpolige tapijt.

Dan sta ik op en vertel over de laatste keer dat ik oma heb gezien. We bezochten haar in het verzorgingstehuis en deden memory met Mees en Noor, toen drie en vijf jaar oud. Oma was al heel verward, maar deed nog steeds enthousiast mee met een spelletje. Na verschillende potjes, die ze allemaal glansrijk verloor, moest Mees plassen. Bij terugkomst herkende hij zijn superoma – zoals hij haar liefkozend noemde – niet meer tussen de andere grijze duiven. Hij liep op een willekeurige dame af en vroeg al wijzend: 'Mam, is het deze?' Toen ik hem daarna bij de juiste superoma terugbracht, reageerde zij even verward met een: 'Ach, wat een schattig blond jongetje. Hoe heet jij?'

Na al die jaren dat ze zich in het tehuis en haar eigen gedachten had teruggetrokken, komt oma hier in het zaaltje weer tot leven. Ze is er ineens weer: fier, lachend, in gesprek met ieder mens en dier en met een BIC-aansteker in een leren ketting om haar nek. Handgemaakt op Ibiza. Op de dia's op het scherm en in de levendige verhalen herken ik plotseling mezelf: roodgestifte lippen, een voorliefde voor spelletjes en een hoeveelheid energie waar anderen moe van worden.

We stellen ons met de aanwezige kleinkinderen op rond oma's kist, die op een gerokt karretje staat. Vanuit de deuropening kijken we uit op de zonnige begraafplaats, om de hoek van oma's oude huis. Voor ons een aangeharkt kiezelpad, wat me bijzonder onhandig lijkt voor de wieltjes onder de kar. Zodra de gasten zich om ons heen hebben verzameld beginnen we in een stoet richting het graf te lopen: wij met oma voorop, daarachter haar drie aanwezige kinderen met aanhang, dan de rest.

Als we ons nog geen 3 meter door de kiezels geploegd hebben, horen we geritsel in de struiken. Er komt een knoeperd van een haan uit gekropen. Parmantig stapt hij het pad op en loopt hij voor de kist uit. We grinniken om het trotse beest met zijn wiebelende kam. Pas als de berg aarde opdoemt waar de kist begraven zal worden – bij opa Tom – buigt de haan af.

De afscheidsborrel in restaurant De Roskam is vrolijk. Familieleiden hebben elkaar soms jaren niet gezien. Er worden grote glazen gin-tonic besteld. Toch al luide familiestemmen galmen steeds harder door de jachtzaal. Ik zak door met mijn broertje Anton.

In de trein naar Amsterdam bekijk ik de berichtjes op mijn telefoon. Ik glimlach om de foto's van Casper en de kinderen met een gigantische sorbet van het 'ijsjesgeld' dat mijn ouders hun iedere zomer geven. Ze kijken plechtig op de volgende foto in een kerk bij het aansteken van een kaarsje voor oma. Kijk Noor nou staan in haar prinsessenjurk, met scheve staartjes, en Mees met

zijn hoogblonde koppie in een geruite korte broek. Ik heb zin in de rest van onze vakantie. We hebben nog een verblijf op Elba in het verschiet. Het is gelukkig weer rustig na onze huwelijks crisis vorig jaar.

's Avonds vind ik achter de bovenste rij met boeken in de kast oma Nonny's boekje. Ik stop het in mijn reistas. Met enige tegenzin.

Elke keer als ik aan een boek, film of documentaire over de oorlog begin, wordt mijn keel dichtgeknepen door een onzichtbare hand.

NONNY

21 november 1944

Willem III-kazerne, Apeldoorn

O, wat vies, schiet het door me heen. Een muffe geur komt me tegemoet als ik naar binnen word geduwd. De cel is piepklein. Het licht van de gang schijnt op een stuk of tien vrouwen. Drie vrouwen liggen lepeltje-lepeltje op een brits, anderen zitten of staan, terwijl het midden in de nacht is. Voordat ik verder rond kan kijken wordt de deur achter me dichtgeknald en is het aardedonker. Het rinkelen van de sleutels van de bewaker sterft weg.

Ik hoor opgewonden vrouwenstemmen en vragen als: 'Waar zijn de geallieerden?', 'Zijn de moffen al gevlucht?', 'Kom je uit Apeldoorn?'

De vrouwen praten door elkaar heen, tot een rustige stem ze tot stilte maant. Ik voel een hand op mijn arm die me naar de grond beweegt en een dekentje geeft. 'Je zult wel doodmoe zijn, meisje. Ik ben Thea. Probeer maar wat te slapen, morgen moet je fit zijn voor de verhoren.'

'Ik ben Nonny uit Veenendaal,' pers ik eruit, terwijl ik op de dunne stromat ga liggen. Het is benauwd, ademhalen gaat zwaar.

Ik probeer in slaap te komen, maar de dag trekt aan me voorbij. Het is onvoorstelbaar dat ik nog geen twaalf uur geleden met mijn buurtgenoot Truus van Kuijk mijn ouderlijk huis heb verlaten. Vrolijk fietsten we weg. De bevrijding voelde nabij.